

ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІКИ НАПН УКРАЇНИ

ЯПРИНЕЦЬ Тетяна Сергіївна

УДК 37.016 : 911.2 : [502.1] (043.3)

**ФОРМУВАННЯ ПРИРОДООХОРОННИХ ЗНАНЬ УЧНІВ ОСНОВНОЇ
ШКОЛИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ФІЗИЧНОЇ ГЕОГРАФІЇ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (географія)

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис
Робота виконана в Інституті педагогіки НАПН України

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор,
Топузов Олег Михайлович,
Інститут педагогіки НАПН України, директор

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор,
Кобернік Сергій Георгійович,
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, завідувач кафедри теорії і
методики навчання природничо-географічних
дисциплін

кандидат педагогічних наук, доцент,
Капіруліна Світлана Леонідівна,
Київський університет Бориса Грінченка,
Інститут післядипломної педагогічної освіти,
доцент кафедри методики природничо-математичної
освіти і технологій

Захист відбудеться «17» березня 2016 року о 16:00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.452.05 в Інституті педагогіки НАПН України, за адресою: 04053, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-Д.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій частині Інституту педагогіки НАПН України (04053, м. Київ, вул. Січових стрільців, 52-Д).

Автореферат розісланий «15» лютого 2016 року

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Т. Г. Назаренко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження. На сучасному етапі взаємодії суспільства і природи, коли людство опинилося на межі екологічної катастрофи, в умовах глобальних змін клімату, деградації екосистем і ресурсних обмежень зростає значення екологічної освіти. Така освіта спрямована, передусім, на формування в підростаючого покоління глибоких природоохоронних знань та досвіду їх застосування. У Національній доктрині розвитку освіти України у XXI столітті, Концепції екологічної освіти України та інших державних документах у галузі охорони природи акцентовано увагу на формуванні готової до природоохоронної діяльності особистості, яка має активну екологічну позицію й не допускає руйнівної поведінки в довкіллі.

Актуальність дослідження зумовлена потребою подолання негативних тенденцій впливу людства на довкілля, провідним напрямком розв'язання якої є формування природоохоронної свідомості й культури молодого покоління. Загострення проблеми взаємовідносин суспільства і природи зумовлює необхідність у формуванні особистості, здатної гармонійно співіснувати з природою та раціонально використовувати її багатства.

Традиційно природоохоронна освіта є невід'ємним складником навчально-виховного процесу кожного загальноосвітнього закладу. Основне навантаження в її здійсненні покладено на такі шкільні предмети, як біологія та географія. Провідна ж роль у формуванні цілісної системи природоохоронних знань належить саме географії, яка володіє потужним інтегративним потенціалом та є водночас природничою й суспільною наукою. Саме в процесі навчання географії розглядаються взаємозв'язки природних об'єктів, явищ і процесів, цілісність географічної оболонки, складність і суперечності взаємодії природи та суспільства, а також комплекс проблем охорони природи.

Попри те, що екологізація є одним із стратегічних напрямів географічної освіти, аналіз сучасного стану вивчення шкільної географії свідчить про недостатню реалізацію в її змісті і структурі природоохоронної компоненти. Зокрема, вчителі у своїй практичній діяльності не вирізняють екологічні і природоохоронні знання, позаяк відсутня така диференціація у змісті навчальної програми і шкільних підручниках із географії. Отже, існує нагальна потреба в обґрунтуванні, розробці та конкретизації змісту і структури емпіричних та теоретичних природоохоронних знань та методики їхнього формування.

Питаннями змісту та реалізації природоохоронної освіти у процесі навчання географії займалися відомі вітчизняні й зарубіжні географи та методисти: Н. Ф. Винокурова, А. С. Волкова, А. В. Даринський, В. П. Корнеєв, М. С. Крушницький, Т. В. Кучер, В. П. Максаковський, І. С. Матрусов, В. С. Медина, Л. М. Немець, Л. М. Панчешнікова, О. В. Плахотнік, М. М. Родзевич, А. Й. Сиротенко, Є. Й. Шипович та ін.

Зокрема, Т. В. Кучер визначила особливості екологічної освіти учнів у навчанні географії; О. В. Плахотнік та А. С. Волкова висвітлили окремі питання змісту природоохоронних знань на уроках географії; В. С. Медина окреслив загальногеографічні підвалини охорони природи; Л. М. Немець розробила

концептуальну модель енвайронментальної освіти школярів на підґрунті ноосферо-світоглядної освітньої парадигми.

Формування природоохоронних знань у контексті екологічної освіти та екологічної компетентності школярів висвітлено в публікаціях Р. Ф. Галімова, А. Н. Захлебного, І. Д. Зверєва, Г. М. Каропи, О. О. Колонькової, Є. В. Копильця, Н. М. Мамедова, Т. Г. Назаренко, О. Л. Пруцакової, Г. П. Пустовіта, Н. А. Пустовіт, Л. Д. Руденко, С. В. Совгіри, І. Т. Суравегіної, Л. М. Титаренко, С. В. Шмалей та ін.

Психолого-педагогічним засадам процесу формування знань присвячені дослідження Ю. К. Бабанського, Л. С. Виготського, С. У. Гончаренка, В. В. Давидова, Дж. Дьюї, В. І. Загвязинського, Є. М. Кабанової-Меллер, Г. С. Костюка, В. В. Краєвського, І. Я. Лернера, Н. Ф. Менчинської, О. І. Пометун, М. М. Скаткіна, Н. Ф. Тализіної та ін.

Методичні засади організації навчально-пізнавальної діяльності учнів, спрямованої на формування географічних знань, визначені в роботах Л. П. Вішнікіної, І. В. Душиної, С. Л. Капіруліної, С. Г. Коберніка, В. П. Корнеєва, О. Ф. Надтоки, Т. Г. Назаренко, Л. М. Панчешнікової, Л. А. Покась, Г. О. Понурової, О. М. Топузова, Б. О. Чернова та ін.

Аналіз педагогічної та науково-методичної літератури показав, що проблема формування природоохоронних знань учнів у процесі навчання фізичної географії в основній школі не була раніше предметом спеціального дослідження, але є вельми актуальною в умовах модернізації географічної освіти на засадах впровадження Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти 2011 року та врахування тенденцій європейської освіти. Саме це й зумовило вибір теми дисертаційної праці – **«Формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана згідно з тематичним планом науково-дослідних робіт лабораторії географічної та економічної освіти Інституту педагогіки НАПН України і є складником дослідження «Науково-методичні засади формування і реалізації оновленого змісту географічної освіти в основній школі» (державний реєстраційний номер НДР: 0112U000397). Тему дисертації затвердила Вчена рада Інституту педагогіки НАПН України (протокол № 6 від 25.06.2009 р.). Вона узгоджена в Міжвідомчій раді з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 4 від 25.04.2010 р.).

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити та експериментально перевірити методику формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії.

Відповідно до поставленої мети визначено **основні задачі дослідження:**

1) проаналізувати стан проблеми формування природоохоронних знань у географічній і педагогічній теорії та практиці навчання фізичної географії в основній школі;

2) визначити зміст і структуру природоохоронних знань шкільних курсів фізичної географії в контексті енвайронментальної освіти;

3) схарактеризувати психолого-дидактичні та методичні підвалини процесу формування природоохоронних знань учнів основної школи на засадах компетентнісного навчання географії;

4) розробити та обґрунтувати методичну модель формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії;

5) експериментально перевірити ефективність розробленої методики формування природоохоронних знань учнів на уроках географії у 6-х – 7-х класах.

Об'єкт дослідження – навчально-виховний процес географічної освіти в загальноосвітніх навчальних закладах.

Предметом дослідження є методика формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії.

Методологічними основами дослідження є концептуальні положення загальної теорії пізнання, культурологічний підхід до формування змісту освіти, психолого-педагогічні принципи організації навчально-виховного процесу, філософські ідеї щодо особистості як суб'єкта діяльності, компетентнісний підхід як провідний принцип професійної підготовки вчителів і учнів та положення про освіту для сталого розвитку.

Теоретичну основу дослідження становлять нормативно-правові державні документи: Закони України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті, Концепція екологічної освіти України. У роботі використані міжнародні юридичні документи: Програма дій ООН «Порядок денний на XXI століття», Хартія Землі, Йоганнесбургська декларація зі сталого розвитку, Міжнародна хартія географічної освіти та ін. Наше дослідження спирається на концепції сучасної парадигми освіти щодо її гуманітаризації та гуманізації (С. У. Гончаренко, І. А. Зязюн, В. Г. Кремень); основні положення психологічної теорії про стимулювання розумового розвитку учнів (Л. С. Виготський, Є. М. Кабанова-Меллер, Н. Ф. Менчинська), про роль узагальнень у засвоєнні теоретичних знань (В. В. Давидов і Д. Б. Ельконін), про поетапне формування розумових дій (П. Я. Гальперін і Н. Ф. Талізін). У дослідженні також враховано методичні засади формування знань у шкільних курсах географії (А. В. Даринський, І. В. Душина, С. Г. Кобернік, В. П. Корнеєв, Л. І. Круглик, І. С. Матрусов, О. Ф. Надтока, Т. Г. Назаренко, Л. М. Панчешнікова, Г. О. Понурова, О. М. Топузов, Г. Є. Уварова, Б. О. Чернов).

Методи дослідження. Для досягнення поставленої мети й реалізації задач дисертаційної роботи використано такі групи методів дослідження:

– теоретичні – аналіз, порівняння й узагальнення філософської, науково-педагогічної, фахової географічної та екологічної літератури; науково-педагогічна експертиза навчальних матеріалів, за допомогою яких визначено і уточнено понятійно-термінологічний апарат, зміст і структуру природоохоронних знань учнів, розроблено методику їхнього формування під час вивчення фізичної географії;

– експериментально-емпіричні – педагогічне спостереження, бесіда, інтерв'ювання, анкетування та тестування учнів і вчителів для визначення стану проблеми та обґрунтування методичних підходів щодо формування

природоохоронних знань учнів; педагогічний експеримент для визначення ефективності авторської методики формування природоохоронних знань учнів;

– статистично-математичні – математична і статистична обробка даних педагогічного експерименту, систематизація та узагальнення його результатів із використанням процедур Microsoft Excel, завдяки яким було доведено зростання рівнів сформованості природоохоронних знань учнів експериментальної групи.

Організація дослідження. Дослідження проводилося в кілька етапів протягом 2010 – 2015 рр.

На першому етапі (2010-2011 рр.), *теоретико-діагностичному*, вивчався стан розроблення проблеми у філософській, географічній, екологічній та психолого-педагогічній літературі; аналізувався та узагальнювався педагогічний досвід учителів; здійснювався констатувальний експеримент, у результаті якого були одержані вихідні дані для дослідження результатів засвоєння учнями основної школи природоохоронних знань у процесі навчання географії.

Під час другого етапу (2011-2012 рр.), *пошукового*, визначалися місце, значення і функції природоохоронних знань у географічній освіті учнів 6-7-х класів та принципи їхнього добору; розроблялися теоретичні й методичні засади методики формування природоохоронних знань у процесі навчання географії та створювалися дидактичні матеріали для методичного забезпечення формувального експерименту.

На третьому етапі (2012-2015 рр.), *завершально-підсумковому*, проводився формувальний експеримент: упроваджувалася методика формування природоохоронних знань учнів у процесі навчання географії; оцінювався її вплив на ефективність, стабільність та результативність навчання учнів; упорядковувалися й оброблялися результати дослідження; формулювалися висновки та розроблялися методичні рекомендації.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що *вперше*:

– теоретично обґрунтовано та експериментально перевірено методичну модель формування природоохоронних знань у процесі навчання фізичної географії на засадах світоглядних ідей сталого розвитку та компетентнісного підходу, яка передбачає виділення цільового, змістового, процесуального й результативного структурних компонентів;

– розроблено алгоритм формування когнітивного складника процесуального компонента, який передбачає поетапну організацію навчально-пізнавальної діяльності учнів з виокремленням мотиваційного, інтелектуально-формувального, діяльнісного та рефлексивно-перетворювального етапів;

– запропоновано й обґрунтовано взаємопов'язане використання семантичного аналізу, елементів логіки та графічного навчального моделювання у процесі формування природоохоронних понять;

удосконалено:

– критерії відбору природоохоронних фактів та номенклатури;

– тематичну структуру географічної компоненти природоохоронних знань освітньої галузі «Природознавство» на основі включення до її змісту правил сталої поведінки у довкіллі;

– методику використання Інтернет-ресурсів у процесі навчання географії;

набули подальшого розвитку:

- положення педагогічної науки щодо екологізації географії як шкільного предмета;
- упровадження діяльнісного та особистісно зорієнтованого принципів у навчанні географії;
- реалізація ідей сталого розвитку в географічній освіті школярів.

Практичне значення одержаних результатів полягає у розробленні та впровадженні у практику загальноосвітніх навчальних закладів методики формування природоохоронних знань у процесі навчання фізичної географії; у створенні дидактичного забезпечення природоохоронного спрямування педагогічної діяльності вчителів. Сформульовані висновки й узагальнення можуть бути корисними для розроблення теоретичних положень сучасної дидактики географії та підготовки навчальних програм, підручників і науково-методичних посібників зі шкільних курсів географії.

Теоретичні положення і результати дослідження можуть бути використані під час підготовки майбутніх учителів географії у педагогічних вишах та у системі підвищення кваліфікації педагогічних кадрів. Основні положення дисертації сформулювали зміст авторського навчального курсу «Географічні аспекти охорони природи» для ВНЗ.

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі загальноосвітніх навчальних закладів м. Полтави та Полтавської області (довідка Департаменту освіти і науки Полтавської обласної державної адміністрації № 01-01-22/276 від 14.02.2015 р.). Педагогічним експериментом було охоплено 11 учителів географії, 488 учнів 6-х класів та 479 учнів 7-х класів. Авторка особисто брала участь в організації та проведенні педагогічного експерименту.

Впровадження результатів дослідження. Упровадження результатів дослідження здійснюється в загальноосвітніх навчальних закладах різних типів м. Полтави та Полтавської області (довідка № 01-01-22/276 від 14.02.2015 р.), Полтавському ОППО ім. М. В. Остроградського (довідка № 262 від 27.10.2015 р.), КЗ «Запорізький ОППО» (довідка № 453 від 22.10.2015 р.), КВНЗ Київської обласної ради «Академія неперервної освіти» (довідка № 3 від 21.01.2016 р.), ПНПУ імені В. Г. Короленка (довідка № 3788/01-55/02-11 від 02.10.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. У спільних статтях із О. М. Топузовим авторськими є представлені методичні особливості формування природоохоронних знань через поєднання просторових рівнів (від локального до глобального) прояву екологічних проблем, із А. А. Шукановою – дидактична структура процесу формування природоохоронних знань учнів основної школи під час навчання географії за елементами змісту і за напрямками охорони природи, із Л. П. Вішнікіною – методичні особливості формування географічних знань у структурі предметної компетенції учнів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення, результати, висновки та рекомендації дослідження оприлюднені на науково-практичних конференціях і семінарах: «Впровадження сучасних технологій навчання географії у шкільній, вищій, післядипломній освіті» (Полтава, 2006), «Географія та екологія Полтави» (Полтава, 2008), «Наука і освіта» (Прага, 2008-2009), «Регіон – 2010:

стратегія оптимального розвитку» (Харків, 2010), «Регіон – 2011: стратегія оптимального розвитку» (Харків, 2011), «Регіон – 2012: стратегія оптимального розвитку» (Харків, 2012), «Форми організації навчального процесу з географії» (Полтава, 2013), «Актуальні проблеми та перспективи розвитку харчових виробництв, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу» (Полтава, 2014), «Географические аспекты устойчивого развития регионов» (Гомель, 2015), «Pedagogy and Psychology in the Age of Globalization» (Будапешт, 2015) та ін.

Публікації. Основні теоретичні положення і результати дисертації відображено в 22 наукових працях (14 – одноосібних), з яких 4 – у наукових фахових виданнях, що входять до переліку, затвердженого Міністерством освіти і науки України, 2 – у зарубіжних виданнях і виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз, 3 – навчальні програми та посібники, 13 – публікації у матеріалах наукових конференцій та інших виданнях.

Структура та обсяг дисертаційної роботи. Робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків (обсяг основного тексту 197 сторінок), списку використаних джерел (237 найменувань на 24 сторінках) і 5 додатків. Текст містить 28 ілюстрацій, 30 таблиць. Повний обсяг дисертації – 271 сторінка.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, проаналізовано стан її розроблення в науковій теорії та практиці навчання географії, окреслено об'єктно-предметну сферу дослідження, висвітлено теоретичні й методичні засади та експериментальну базу дослідження. Представлено наукову новизну одержаних результатів, практичне значення роботи, наведено інформацію щодо апробації та впровадження основних положень дисертації.

У першому розділі «**Формування природоохоронних знань учнів основної школи як педагогічна проблема**», який складається з чотирьох підрозділів, здійснено аналіз філософської, географічної, екологічної, психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми формування природоохоронних знань учнів; висвітлено світові тенденції природоохоронної освіти для сталого розвитку, визначено дидактичні підходи до її реалізації у сучасній вітчизняній та зарубіжній шкільній практиці.

З'ясовано, що формування природоохоронних знань повинно здійснюватися в контексті реалізації програми дій освіти в інтересах сталого (стійкого) розвитку, яка виступає каталізатором принципів сталого розвитку суспільства. На відміну від попередніх стратегій розвитку людства, де відповідальність за стан довкілля покладалася насамперед на уряди держав, сталий розвиток передбачає відповідальність усіх громадян за стан навколишнього середовища. Тому провідною метою засвоєння природоохоронними знань учнями є створення засад для формування особистості, яка здатна приймати рішення та діяти в інтересах збереження довкілля. Тож високий рівень засвоєння природоохоронних знань є основою природоохоронної діяльності школярів.

Відповідно до розробленої під егідою ООН Глобальної програми дій з освіти в інтересах стійкого розвитку передбачається оновлення змісту, методів і форм навчання географії. Крім того, конче потрібно модернізувати й засоби навчання. Аналіз вітчизняної та зарубіжної педагогічної літератури засвідчив, що значним потенціалом упровадження прогресивних методів навчання географії наділені новітні засоби навчання, з-поміж яких вирізняються Інтернет-ресурси, географічні інформаційні системи (ГІС) й технології. Такі засоби можуть створювати й значно розширювати індивідуальне освітнє середовище учня та підвищувати ефективність формування природоохоронних знань.

У географічній освіті найбільшого розвитку природоохоронна проблематика набула в 1960 – 1970-х рр. паралельно із усвідомленням людством екологічних проблем і загроз. Згодом вона трансформувалася в екологізацію географії, як віддзеркалення нового напрямку досліджень сучасної географії – геоєкології, що вивчає основні аспекти взаємозв'язку між суспільством і природним середовищем. Оскільки екологія зародилася як біологічна наука, то в екологічній літературі простежується тенденція до підміни охорони природи охороною біосфери як сфери, у якій виникла, живе і може жити людина. У нашому розумінні в шкільній географії охорона природи тотожна охороні географічної оболонки загалом і географічного середовища зокрема.

Методологічним підґрунтям формування природоохоронних знань учнів у сучасних умовах є геоєкологічний підхід, який передбачає, що основними об'єктами охорони визнаються сучасні ландшафти (геосистеми). На відміну від географічного підходу, який відображає рівність елементів геосистем, екологічний підхід є «центрально-орієнтованим», тобто територія розглядається в аспекті екологічної сприятливості для біоти (природоцентризм) та людини (антропоцентризм). Отже, існують певні відмінності в підходах до формування природоохоронних знань, які визначають просторові рівні організації геосистем у географії та екосистем у біології. Засвоєння основ охорони природи й раціонального природокористування на засадах геоєкологічного підходу забезпечує інтеграцію географічного і біологічного підходів та забезпечує формування екологічної компетентності учнів на уроках фізичної географії.

В українському суспільстві природоохоронна проблематика у змісті географічної освіти традиційно знаходиться у полі зору науковців-географів (А. Н. Некос, Л. М. Немець, С. П. Сонька, І. Г. Черваньова та ін.) та педагогів і методистів (Є. В. Копильця, В. П. Корнеєва, Н. А. Пустовіт, О. В. Плахотнік та ін.). У географічній науці впродовж останніх десятиліть спостережено еволюцію понять щодо навколишнього середовища та парадигмальні зрушення в розумінні процесів взаємодії суспільства і природи – від охорони природи до геоєкології та енвіронментології.

У процесі нашого дослідження було з'ясовано, що природоохоронні знання можна розглядати як когнітивний складник формування екологічної компетентності, оскільки без знань неможливо сформувати решту її елементів (вміння, навички, досвід і цінності) і як когнітивно-інформаційний компонент енвіронментальної освіти. Енвіронментальна освіта – це освіта, під якою розуміємо освіту «про»

навколишнє середовище, освіту «в» або «через» навколишнє середовище і «для» навколишнього середовища.

У матеріалах першої у світі міжурядової конференції з екологічної (тобто енвіронментальної) освіти, яку організувало ЮНЕСКО у співпраці з ЮНЕП в 1977 р. (Тбіліська декларація), зазначено, що природоохоронні знання – це знання і розуміння того, як функціонує навколишнє середовище, як взаємодіють і залежать від навколишнього середовища люди, і як можуть бути розв'язані екологічні проблеми.

Більшість вітчизняних науковців (О. О. Колонькова, Т. Г. Назаренко, О. Л. Пруцакова, Н. А. Пустовіт і Л. Д. Руденко, Л. М. Титаренко та ін.), досліджуючи освітню природоохоронну проблематику, виокремлюють екологічну компетентність. Природоохоронна компетентність у наукових публікаціях окремо не досліджується, а сприймається як синонім екологічної компетентності або як складник природоохоронної діяльності.

Аналіз нової редакції Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) показав, що в географічній компоненті освітньої галузі «Природознавство» зберігаються як традиційні природоохоронні лінії, пов'язані із проблемами взаємодії суспільства і природи, так і з'являються нові. Насамперед це стосується принципів сталого розвитку, а також розширення державних вимог до рівня загальноосвітньої підготовки учнів, але не за рахунок збільшення обсягу знань, а завдяки зростанню вимог до формування вмінь їх застосовувати і розвитку навичок критичного мислення.

Глибина аналізу зарубіжних методик формування природоохоронних знань, дозволила визначити їхні спільні характерні ознаки: навчання в інтерактивному режимі; акцентування уваги на суб'єктивному досвіді учнів; формування особистісно-ціннісних орієнтацій і навичок критичного мислення; широке використання засобів навчання інформаційно-комунікативної технології; аналіз проблем із різних точок зору з метою досягнення консенсусу в питаннях використання й охорони природи; посилення уваги до проблем збереження Світового океану та найближчого довкілля (місцевості, у якій живуть учні). Серед методичних прийомів та форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів активно використовуються дебати, дискусії, мозковий штурм, рольові ігри, виконання групових завдань, читання й обговорення статей (як дидактичних матеріалів).

Аналіз зарубіжного досвіду засвідчує, що суттєву методичну підтримку вчителям у галузі енвіронментальної освіти, крім Міністерства освіти, надають національні агенції з охорони навколишнього середовища, які розробляють і розміщують у відкритому доступі необхідні програми і ресурси, а також державні природоохоронні структури та неурядові організації, які ініціюють природоохоронні освітні програми і проекти. В українській школі прикладом продуктивної співпраці Міністерства освіти і науки з міжнародними організаціями було розроблення й поширення за сприяння Координатора проектів Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) в Україні екологічного освітнього проекту «Зелений пакет» (2009 – 2011 рр.), який фокусував увагу на темах і проблемах, пов'язаних із охороною навколишнього середовища і сталого розвитку світу.

В основній школі початковою ланкою формування природоохоронних знань є курс «Природознавство», до основних змістових ліній вивчення якого належить «Людина і природа. Природне середовище і життя людини. Охорона і збереження природи» (відповідно до Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти, 2011 р.). Аналіз чинної навчальної програми з географії, дає змогу стверджувати, що в наступних курсах вони поступово ускладнюються, поглиблюються і розширюються. З'ясовано, що в 6 класі на уроках географії формуються здебільшого емпіричні знання та простежується диференційовано-консерваційний підхід у формуванні понять, причинно-наслідкових зв'язків та закономірностей природоохоронного спрямування. У курсі географії материків і океанів (7 кл.) зміст природоохоронних знань є найбільш повним за просторовим охопленням, а в курсі фізичної географії України (8 кл.), який завершує природничо-географічну освіту учнів основної школи, він є найбільш складним і поглибленим. Аналіз формування природоохоронних знань учнів 6-8-х класів у практиці навчання фізичної географії виявив недостатню їхню системність та структурованість, неузгодженість термінології між предметами-«суміжниками», особливо географії та біології в ділянці енвайронментальної освіти. Важливим упущенням у формуванні природоохоронних знань у шкільній природничо-географічній освіті є відсутність на завершальному етапі узагальнення таких знань на міжпредметному рівні в межах освітньої галузі «Природознавство».

У другому розділі «**Методика формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії**», який складається з чотирьох підрозділів, виокремлено та обґрунтовано зміст і тематичну структуру природоохоронних знань в основній школі відповідно до географічної компоненти Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти. У цьому розділі висвітлено психолого-дидактичне підґрунтя та методичні особливості формування природоохоронних знань учнів у процесі навчання фізичної географії на засадах компетентнісного підходу, наведено результати педагогічного експерименту, які засвідчили ефективність упровадження розробленої методичної моделі.

У процесі дослідження виокремлено дидактичні принципи, які повинні враховуватися у процесі розроблення змісту й методики формування природоохоронних знань у шкільних курсах географії, а саме: принцип науковості і фундаментальності, взаємозв'язку глобального, національного і краєзнавчого розкриття природоохоронних проблем, індивідуалізації навчально-виховного процесу, міжпредметності природоохоронних знань, неперервності енвайронментальної освіти, аксіологічний, гуманістичний, діяльнісний та краєзнавчий принципи.

У змісті Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти виділено три блоки, які визначають тематичну структуру географічної компоненти природоохоронних знань в основній школі: I. Географічні аспекти взаємодії людини і природи; II. Географічне середовище як сфера взаємодії суспільства і природи; III. Природокористування та його наслідки. До складу цих блоків входить сім природоохоронних напрямів, які значною мірою визначають змістовий компонент методики формування природоохоронних знань у географічній освіті: шляхи розв'язання сучасних екологічних проблем; адаптація до умов проживання на

певній території; принципи взаємодії суспільства і природи; значення сталого розвитку для людства; методи збереження природних ресурсів; шляхи раціонального природокористування; правила поведінки в навколишньому природному середовищі.

У процесі дослідження було здійснено аналіз навчальних програм шкільних курсів географії на предмет вмісту в них природоохоронних питань. Проведений порівняльний аналіз шкільних програм 1993 р., 2005 р., 2012 р. та розвантаженого варіанту програми 2015 р. засвідчив, що до традиційного кола природоохоронних питань, вивчення яких передбачалося на всіх етапах удосконалення шкільних курсів географії, додалися такі: охорона унікальних форм рельєфу та надр Землі (6 кл.); охорона вод Світового океану (6 кл.); об'єкти, занесені до Списку природної спадщини ЮНЕСКО (7 кл.); міжнародні організації з охорони природи (7 кл.); моніторинг навколишнього середовища (8 кл.); національна екологічна мережа (8 кл.); природокористування в умовах сталого розвитку (8 кл.). Разом з тим у 6 класі вилучено: практичну роботу на місцевості, якою розпочиналося знайомство учнів з фізичною географією; останній розділ курсу «Природа і населення своєї місцевості», у якому раніше (за програмою 1993 р.) вивчалось використання, зміна й охорона природи своєї місцевості. У чинному варіанті програми еколого-краєзнавчі знання поступилися вивченню змін людством природних комплексів Землі й окремих компонентів у масштабах географічної оболонки (Розділ IV. Планета людей). Дослідження змін природи своєї місцевості під впливом діяльності людини перенесено у 8 клас, який завершує вивчення фізичної географії України. Проте такі зміни суперечать принципу навчання «від відомого до невідомого» та «від близького до далекого». Для подолання вказаного упущення вчителю потрібно організовувати навчально-пізнавальну діяльність учнів так, щоб розглядати природоохоронні питання на всіх просторових рівнях – від локального до глобального відповідно до окресленого вище принципу взаємозв'язку глобального, національного і краєзнавчого розкриття природоохоронних проблем.

Нами розроблена структура природоохоронних знань учнів, які вони мають засвоїти у процесі навчання географії (рис. 1). Наведена структура природоохоронних знань значною мірою зумовлює наскрізну тематичну послідовність їхнього формування.

Чинником, що впливає на процес формування природоохоронних знань учнів у 6 і 8 класах, є логіка вивчення географічної оболонки як об'єкта географічної науки. Спочатку розглядаються окремі природні компоненти, які потім узагальнюються через виявлення взаємозв'язків між ними в понятті природного комплексу (ландшафту). Тим самим закріплюється географічне розуміння природи як природного комплексу і стверджується ідея системності в її охороні, оскільки неможливо охороняти окремо взятий компонент природи, руйнуючи при цьому інші, з якими він тісно пов'язаний. Ідея компромісу у взаємодії людини і природи виявляється у природоохоронній діяльності через дотримання контрольованих змін природи, що знайшла своє відображення у Концепції сталого розвитку людства і розкривається при вивченні завершальної теми «Вплив людини на природні комплекси. Природокористування». Такий підхід охоплює всі структурні

компоненти поняття «охорона природи» – охорона як захист і як раціональне природокористування.

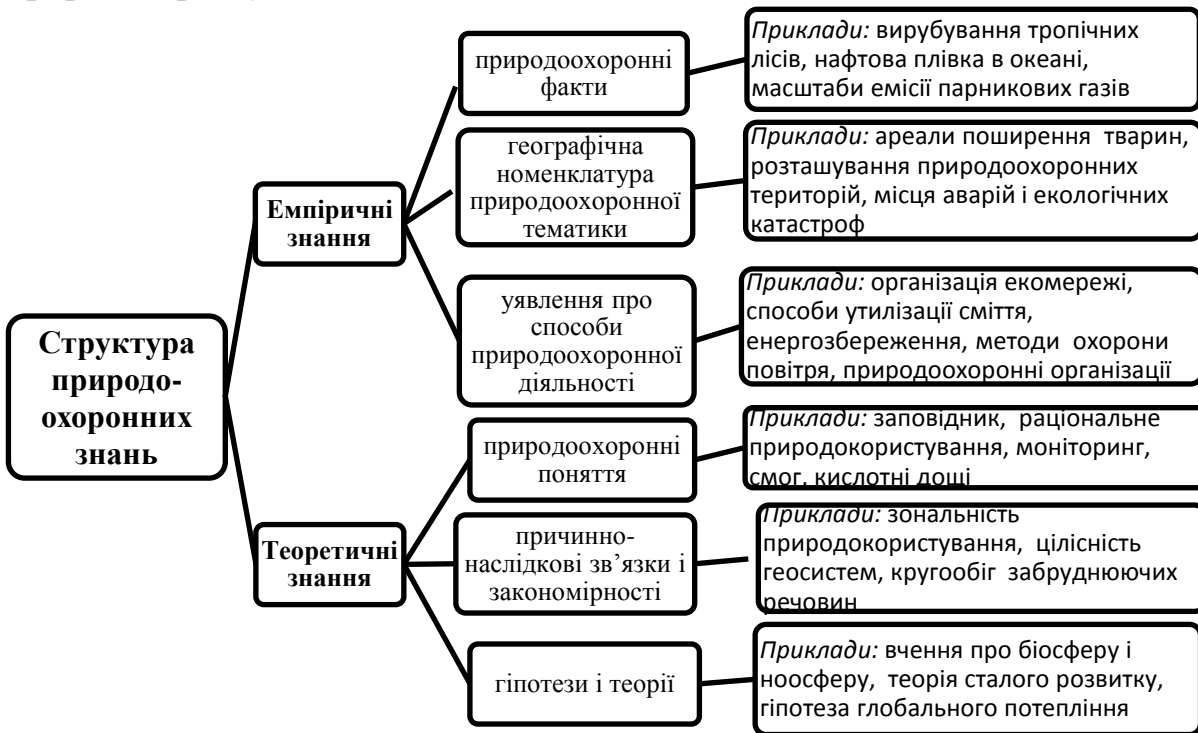

Рис. 1. Структура природоохоронних знань учнів

Дещо відрізняється послідовність формування природоохоронних знань у курсі географії 7 класу, де не передбачено покомпонентний розгляд природоохоронних питань. У цьому курсі посилено увагу до впливу господарської діяльності людини на природні комплекси кожного з материків і океанів, а країнознавчий компонент курсу уможлиблює наведення прикладів раціонального і нераціонального природокористування та аналізування напрямів реалізації Концепції сталого розвитку. Важливо наголосити на тому, що акцент перенесено на екологічний та заповідний напрями охорони природи: зміни природи материка людиною, екологічні проблеми материка, природоохоронні території та об'єкти, занесені до Списку природної спадщини ЮНЕСКО тощо.

У процесі дослідження з'ясовано, що формування більшості природоохоронних понять доцільно починати із формування уявлень через семантичний аналіз термінів, приклад графічної моделі якого наведено на рисунку 2.

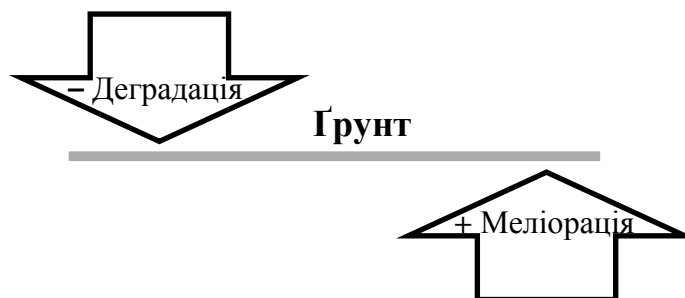

Рис. 2. Графічна модель до формування поняття «охорона ґрунтів»

Цільовий компонент: сформувати здатність учнів розв'язувати екологічні проблеми на підґрунті застосування природоохоронних знань та досвіду природоохоронної діяльності

Концептуальні засади змісту: світоглядні ідеї сталого розвитку та компетентнісного навчання географії

Провідні дидактичні принципи:

- аксіологічний і гуманістичний принципи;
- принцип науковості і фундаментальності;
- діяльнісний принцип;
- краєзнавчий принцип;
- принцип взаємозв'язку глобального, національного і краєзнавчого розкриття природоохоронних проблем;
- принцип індивідуалізації навчально-виховного процесу;
- принцип міжпредметності природоохоронних знань;
- принцип неперервності енвайронментальної освіти

Змістовий компонент:

1. Географічні аспекти взаємодії людини і природи
2. Географічне середовище як сфера взаємодії суспільства і природи
3. Природокористування та його наслідки

Процесуальний компонент:

Когнітивна складова:

навчально-пізнавальна діяльність учнів, що спрямована на засвоєння природоохоронних знань та формування вмій природоохоронної діяльності

Поведінкова складова:

- участь у суспільній природоохоронній діяльності;
- природоохоронна поведінка як стала поведінка в довкіллі

Провідні методи навчання: проблемного навчання, частково-пошуковий, дослідницький

Провідні засоби навчання: інтегровані інформаційні, графічно-знакові, картографічні

Форми організації навчально-пізнавальної діяльності учнів: колективна та індивідуальна в традиційному, самостійному та інтерактивному режимах

Результативний компонент: природоохоронні знання та досвід їхнього застосування як основа енвайронментальної освіти для сталого розвитку

Рис. 3. Методична модель формування природоохоронних знань учнів у процесі навчання фізичної географії

Результати системно-структурного аналізу процесу формування природоохоронних знань узагальнено у методичній моделі (рис. 3), що охоплює концептуальні засади й провідні дидактичні принципи, цільовий, змістовий, процесуальний та результативний структурні компоненти. Процесуальний компонент передбачає виділення когнітивного та поведінкового складника, які можуть бути реалізовані за умови застосування визначених методичною моделлю провідних методів і засобів навчання географії та форм організації навчально-пізнавальної діяльності учнів.

Окремо було розроблено алгоритм реалізації когнітивного складника процесу формування природоохоронних знань на засадах компетентнісного навчання географії, який складається із 4-х етапів: мотиваційного, інтелектуально-формуального, діяльнісного та рефлексивно-перетворювального. Перший етап спрямований на створення у школярів умов для формування природоохоронних знань, усвідомлення їхньої важливості для себе і всього людства, розвитку інтересу до охорони природи. На другому етапі здійснюється вплив на когнітивну сферу свідомості учнів, відбувається усвідомлене засвоєння природоохоронних фактів, понять, причинно-наслідкових зв'язків і теорій, правил і норм сталої поведінки в довкіллі. Третій етап передбачає застосування знань у продуктивній навчально-пізнавальній діяльності на уроці та тренування в наведенні прикладів відповідальних дій у навколишньому середовищі. Четвертий етап – рефлексивно-перетворювальний – спрямований на оцінку результатів і наслідків своєї діяльності, формування власної позиції щодо цінності та застосування здобутих природоохоронних знань зараз і в майбутній професійній та повсякденній діяльності. При цьому здійснюється оцінювання учнем не лише власної діяльності в соціоприродному оточенні, а й порівнянні її з тією, якою вона повинна бути (в контексті сформованих природоохоронних знань), з діяльністю своїх друзів, знайомих та батьків.

Інтегрованим результатом втілення усіх елементів запропонованої методики формування природоохоронних знань учнів є спроектовані нами орієнтовні плани-конспекти уроків природоохоронної тематики, зразки яких представлені в тексті дисертації. Особливістю цих уроків є їх компетентнісне спрямування, що знайшло відображення у виділенні знанневих природоохоронних компетенцій на основі чинної навчальної програми з географії, які визначали мету і кінцевий результат цих уроків.

Ефективність використання методичної моделі перевірялася у ході дослідно-експериментальної роботи в 6-7-х класах ЗНЗ м. Полтави та Полтавської області. Для перевірки рівня сформованості природоохоронних знань використовувалися компетентнісні завдання природоохоронного спрямування таких видів: репродуктивні, продуктивні, проблемні, творчі. Коефіцієнт ступеня сформованості природоохоронних знань учнів 6-х класів до і після формуального експерименту для експериментальної групи склав 14,4% і 65,1%, а для контрольної групи – 18,2% і 31,0% відповідно (рис. 4). Коефіцієнт ступеня сформованості природоохоронних знань учнів 7-х класів до і після формуального експерименту для експериментальної групи склав 36,9% і 49,6%, а для контрольної групи – 35,3% і 39,9% (рис. 5).

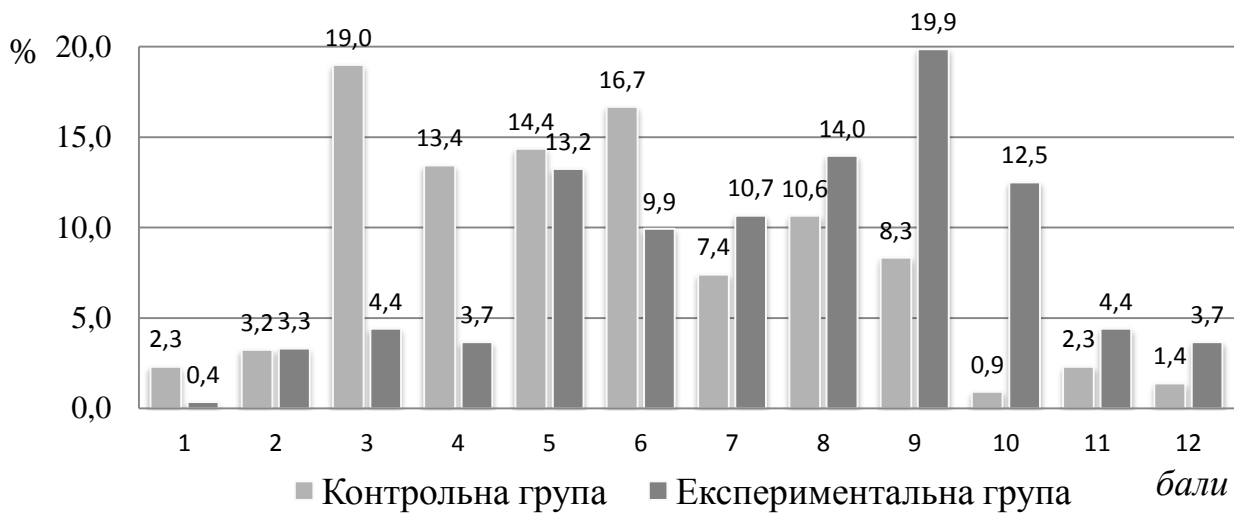

Рис. 4. Розподіл учнів 6 класу (%) контрольної та експериментальної груп за результатами сформованості природоохоронних знань

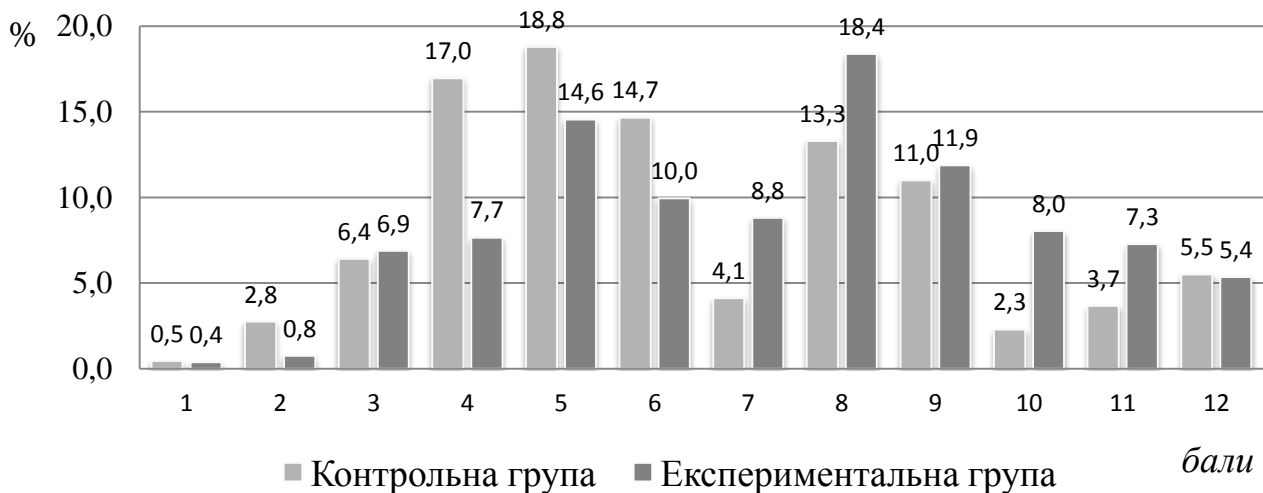

Рис. 5. Розподіл учнів 7 класу (%) контрольної та експериментальної груп за результатами сформованості природоохоронних знань

Зведені результати експерименту за окремими показниками наведені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні показники рівня сформованості природоохоронних знань

Групи учнів		Коефіцієнт варіації досягнень учнів (%)	Середнє арифметичне досягнень учнів (бали)
6 клас	Експериментальні	33,2	7,43
	Контрольні	43,2	5,55
7 клас	Експериментальні	35,4	7,26
	Контрольні	40,37	6,39

На основі аналізу обрахованих показників експерименту можна зробити такі висновки: експериментальні групи 6-х та 7-х класів показали вищий рівень

сформованості природоохоронних знань, ніж контрольні групи учнів відповідних вікових категорій; у контрольній групі не тільки нижчий рівень успішності, але і процес навчання є менш стабільним.

Отже, запропонована модель формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії має свої переваги і є ефективною.

ВИСНОВКИ

Аналіз філософської, географічної, екологічної, психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що провідною світоглядною ідеєю XXI століття в галузі охорони природи, її ідеологічним підґрунтям стає ідея компромісу у взаємодії людини і природи, яка проявляється в охороні навколишнього середовища шляхом дотримання контрольованих змін у природі, що знайшло своє відображення в розробленій під егідою ООН Концепції сталого розвитку суспільства. Формування природоохоронних знань у процесі навчання географії сприяє реалізації національної стратегії освіти в інтересах сталого розвитку, яка передбачає вдосконалення системного і критичного природоохоронного мислення.

Світовою тенденцією, починаючи із 70-х років XX століття, став перехід від освіти на ідеях поресурсної охорони природи (консерваційна освіта) до освіти на ідеях цілісності природи та гуманізації стосунків із нею (енвайронментальна освіта). У вітчизняному педагогічному лексиконі остаточно закріпився термін «екологічна освіта», під яким у вузькому значенні розуміють власне екологічну освіту, що має своїм науково-теоретичним підґрунтям екологію як біологічну науку, а в широкому – енвайронментальну освіту, яка спирається на геоекологію як міждисциплінарний науковий напрямок у географічних науках. За міжнародними документами, енвайронментальна освіта – це освіта про навколишнє середовище, засобами навколишнього середовища й для навколишнього середовища. Водночас на пострадянському просторі склалася практика ототожнення екологічної (ecological education) та енвайронментальної освіти (environmental education), що спричиняє термінологічну плутанину. У нашому дослідженні обґрунтована доцільність використання терміну «енвайронментальна освіта» для сучасного розуміння сутності «охорони природи» як «охорони навколишнього середовища» на засадах цілісного розуміння і прагнення до коеволюційного розвитку системи людина – суспільство – природа.

У сучасній шкільній практиці навчання географії формування природоохоронних знань учнів здійснюється з урахуванням таких підходів: міжпредметного – до структурування і висвітлення екологічної інформації у шкільних курсах географії, природознавства, біології; компетентнісного – до процесу навчання й оцінки його результатів; геоекологічного – до розуміння проблем взаємовідносин людини і природи, який полягає у вивченні процесів і результатів взаємодії природи, населення і господарства на певній території через інтеграцію природничо-наукових та соціально-економічних знань. Проте в

навчальних програмах недостатньо враховується дидактичний принцип наступності формування природоохоронних знань.

Визначено зміст природоохоронних знань шкільних курсів фізичної географії з урахуванням концептуальних ідей сталого розвитку та компетентнісного навчання географії, а також провідних дидактичних принципів, кожен з яких відображає особливості організації навчально-виховного процесу: науковості і фундаментальності, індивідуалізації навчально-виховного процесу, взаємозв'язку глобального, національного і краєзнавчого розкриття природоохоронних проблем, міжпредметності природоохоронних знань, неперервності енвайронментальної освіти, аксіологічний, гуманістичний, діяльнісний та краєзнавчий принципи.

Розроблено структуру природоохоронних знань, яка складається з емпіричних та теоретичних знань. Виокремлено критерії відбору природоохоронних фактів і географічної номенклатури, здійснено типізацію природоохоронних понять, які доцільно вивчати у шкільній фізичній географії, відповідно до структури і послідовності опанування курсів.

Порівнявши зміст природоохоронного складника географічної компоненти Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (2011 р.) з її відображенням у чинних програмах, зазначаємо, що у виокремлених у процесі дослідження тематичних природоохоронних блоках простежується диференційовано-консерваційний підхід до формування природоохоронних знань у курсі загальної географії (6 клас), регіонально-комплексний – у курсі географії материків і океанів (7 клас) і поєднання обох підходів у курсі фізичної географії України (8 клас). При цьому відмічаємо недостатнє включення еколого-краєзнавчих знань у зміст загальної географії 6 класу. Для виправлення цього упущення пропонується повернути виконання програмної краєзнавчої практичної роботи, з подальшим використанням місцевого матеріалу як найкращого унаочнення у процесі формуванні природоохоронних знань. Також потребує доопрацювання і включення до змісту програм вивчення правил поведінки в навколишньому природному середовищі, які рекомендується поєднати із принципами Концепції сталого розвитку людства і сформулювати як «Правила сталої поведінки у навколишньому природному середовищі». Зважаючи на те, що найбільшими за площею природоохоронними територіями світу є морські акваторії, варто включити їх вивчення до змісту шкільного курсу фізичної географії материків і океанів (7 кл.), позначити їх у навчальних атласах.

Схарактеризовано психолого-дидактичні засади формування природоохоронних знань учнів основної школи та визначено, що однією з умов їх свідомого засвоєння є розвиток і активізація пізнавальних інтересів та пізнавальної активності школярів. Важливе значення при цьому відіграють соціальні мотиви навчання.

У процесі дослідження розроблено методичну модель формування природоохоронних знань фізико-географічних курсів основної школи, яка складається з цільового, змістового, процесуального та результативного компонентів, наповнення яких визначається концептуальними засадами змісту і провідними принципами навчання. Крім того, у ній визначені дидактичні інструменти реалізації процесуального компоненту.

Ефективність використання запропонованої методичної моделі перевірялася у ході дослідно-експериментальної роботи в 6-7-х класах ЗНЗ м. Полтави та Полтавської області. Розраховані за емпіричними даними показники математичної обробки результатів дослідження підтвердили зростання рівнів успішності та стабільності засвоєння природоохоронних знань учнями, оскільки учасники експериментальних груп мають більше середнє арифметичне навчальних досягнень, вищий коефіцієнт ступеня сформованості й засвоєння природоохоронних знань і менший коефіцієнт варіації. Разом з тим для учнів 6-х класів експериментальна методика виявилася суттєво ефективнішою, зокрема відносний показник коефіцієнту ефективності для 6-х класів склав 2,1, а для 7-х класів – 1,5.

Результати проведеного дослідження сприяють удосконаленню навчально-виховного процесу з географії в основній школі. Доцільним є використання їх у процесі підготовки майбутніх учителів географії у вишах та в системі післядипломної педагогічної освіти, зокрема через упровадження розробленого курсу «Географічні аспекти охорони природи».

Проведене дослідження не є вичерпним щодо порушеної проблеми. Враховуючи її актуальність, вважаємо необхідним подальшу розробку методики формування природоохоронних знань учнів у процесі навчання економічної і соціальної географії України та світу в основній школі.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України:

1. Япринець Т. С. Психолого-педагогічне підґрунтя навчально-пізнавальної діяльності школярів на уроках географії в основній школі / Т. С. Япринець // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Педагогічні науки. – 2015. – № 3 (50). – С. 310 – 315.
2. Шуканова А. А. Формування природоохоронних знань у процесі навчання географії на засадах компетентнісного підходу в основній школі / А. А. Шуканова, Т. С. Япринець // Імідж сучасного педагога. – 2015. – № 7 (156). – С. 55 – 58.
3. Япринець Т. С. Ресурси мережі Інтернет як засіб формування природоохоронних знань учнів у процесі навчання фізичної географії / Т. С. Япринець // Комп'ютер в школі та сім'ї. – 2015. – № 7. – С. 13 – 18.
4. Япринець Т. С. Зміст і методика вивчення природоохоронних територій у шкільному курсі географії материків і океанів / Т. С. Япринець // Імідж сучасного педагога. – 2015. – № 8 (157). – С. 53 – 56.

Статті у наукових періодичних виданнях інших держав із напрямку, з якого підготовлено дисертацію та виданнях України, які включено до міжнародних наукометричних баз:

5. Yaprynets T. The content and method of forming environmental concepts in teaching physical geography / T. S. Yaprynets // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III (32), Issue: 63. – Budapest, 2015. – P. 60 – 63.

6. Япринець Т. С. Концепція сталого розвитку в змісті географічної освіти в основній школі / Т. С. Япринець // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки. – 2015. – № 28 (361). – С. 47 – 55.

Опубліковані праці, які додатково відображають наукові результати дисертації: навчальні програми, методичні рекомендації й дидактичний супровід:

7. Вішнікіна Л. П. Фізична географія материків та океанів : Навчально-методичний посібник / Л. П. Вішнікіна, Т. С. Япринець. – Полтава : ПНПУ, 2010. – 92 с.

8. Географічні аспекти охорони природи. Програма навчальної дисципліни для студентів напряму підготовки 6.040104 Географія / [укладач Япринець Т. С.]. – Полтава : Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, 2012. – 15 с.

9. Самойленко В. М. Методика навчання географії : Навчальний посібник-практикум / В. М. Самойленко, Л. П. Вішнікіна, Т. С. Япринець. – Полтава : ПП Шевченко, 2014. – 190 с.

Тези, доповіді та матеріали науково-практичних конференцій:

10. Заєц (Япринець) Т. С. Формування графічно-сигнальних схем та їх класифікація / Т. С. Заєц // Зб. матер. VII студ. наук. конф. історичного факультету. – Полтава, 2004. – С. 105 – 109.

11. Заєц (Япринець) Т. С. Використання фреймів як основа навчального моделювання на уроках географії / Т. С. Заєц // Зб. матер. VIII студ. наук. конф. історичного факультету. – Полтава : АСМІ, 2005. – С. 240 – 246.

12. Заєц (Япринець) Т. С. Моніторинг ефективності навчально-виховної діяльності вчителя географії / Т. С. Заєц // Зб. матер. IX студ. наук. конф. історичного факультету. – Полтава : АСМІ, 2006. – С. 242 – 247.

13. Заєц (Япринець) Т. С. Тестове оцінювання знань / Т. С. Заєц // Краєзнавство. Географія. Туризм. – 2006. – № 4. – С. 12 – 16.

14. Япринець Т. С. Організація профільного навчання учнів у зарубіжній школі / Т. С. Япринець // Дидакал. – 2008. – № 8. – С. 33 – 36.

15. Япринець Т. С. Методика створення графічної наочності у навчанні географії / Т. С. Япринець // Materialy IV mezinarodni vedesko – prakticka konference «Veda a vznik – 2008 / 2009». – Dil 12. Pedagogika. : Praha. Publishing Nouse «Education and Science» s. r. o. – S. 47 – 51.

16. Шуканова А. А. Дидактичні умови впровадження інтерактивного навчання географії в школі / А. А. Шуканова, Т. С. Япринець // Регіон – 2010: стратегія оптимального розвитку: матер. наук. - практ. конф. з міжн. участю. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. – 375 с.

17. Шуканова А. А. Синтез екологічних і економічних знань при викладанні економіко-географічних дисциплін / А. А. Шуканова, Т. С. Япринець // Регіон-2011: стратегія оптимального розвитку : матер. наук. - практ. конф. з міжн. участю, 10-11 листопада 2011 р. – Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2011. – 330 с.

18. Япринець Т. С. Вплив міжнародної туристичної діяльності на природоохоронні території / Т. С. Япринець // Актуальні проблеми та перспективи

розвитку харчових виробництв, готельно-ресторанного та туристичного бізнесу : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф., 20 – 21 листопада 2014 р. – Полтава : ПУЕТ, 2015. – С. 224 – 226.

19. Шуканова А. А. Геоекологічний підхід до формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання географії / А. А. Шуканова, Т.С. Япринець // Географія та економіка у рідній школі. – 2015. – № 4. – С. 31 – 37.

20. Вишникіна Л. П. Формирование географической компетентности учащихся / Л. П. Вишникіна, Т. С. Япринець // Географические аспекты устойчивого развития регионов : материалы междунар. научно-практ. конф., 23 –24 апреля 2015 г. / [Гомельский государственный университет имени Франциска Скорины]. – Гомель – С. 124 – 126.

21. Топузов О. М. Інтеграція знань про глобальний і локальний рівні прояву екологічних проблем під час вивчення загальної географії у 6 класі / О. М. Топузов, Т. С. Япринець // Географія та економіка у рідній школі. – 2015. – № 5. – С. 36 – 39.

22. Япринець Т. С. Реалізація принципів освіти для сталого розвитку у шкільному курсі географії // Культурні практики як чинник соціокультурної модернізації сучасного українського суспільства : матер. Всеукр. наук.-практ. конф / за заг. ред. А. І. Литвиненко, Л. М. Кравченко, О. В. Лук'яненка. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2015. – 246 с.

АНОТАЦІЇ

Япринець Т. С. Формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 – Інститут педагогіки НАПН України. – Київ, 2016.

Дисертаційна робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування природоохоронних знань учнів основної школи у процесі навчання фізичної географії. Проаналізовано стан проблеми в теорії і практиці навчання географії та доведено доцільність використання терміну «енвайронментальна освіта». Обґрунтовано зміст та структуру природоохоронних знань у шкільних курсах фізичної географії, схарактеризовано психолого-дидактичні та методичні особливості процесу формування природоохоронних знань учнів основної школи на засадах компетентнісного підходу та ідеології сталого розвитку.

Розроблено методичну модель формування природоохоронних знань учнів у фізико-географічних курсах в основній школі, яка складається з цільового, змістового, процесуального та результативного компонентів.

Одержані результати можуть бути використані у шкільній практиці навчання географії, підготовці майбутніх учителів у вишах та в системі післядипломної педагогічної освіти, зокрема через впровадження розробленого курсу «Географічні аспекти охорони природи».

Ключові слова: природоохоронні знання, енвайронментальна освіта, фізична географія, методика навчання географії, освіта для сталого розвитку, методична модель, компетентнісний підхід.

Япринец Т.С. Формирование природоохранных знаний учеников основной школы в процессе обучения физической географии. – Рукопись.

Диссертация на соискание учёной степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – Институт педагогики НАПН Украины. – Киев, 2016.

Диссертационная работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования природоохранных знаний учеников основной школы в процессе обучения физической географии.

На основании анализа философской, географической, экологической, психолого-педагогической литературы доказана целесообразность использования термина «энвйронментальное образование» для обозначения широкого понимания понятия «экологическое образование» и в качестве сущности «охраны природы» как «охраны окружающей среды».

Установлено, что в современной школьной практике формирование природоохранных знаний учащихся основной школы в процессе обучения географии осуществляется с учетом межпредметного, компетентностного и геоэкологического подходов, однако недостаточно учитывается дидактический принцип преемственности знаний школьных курсов природоведения и физической географии, а также зарубежный опыт их формирования.

Выявлены ведущие дидактические принципы, которые должны учитываться при разработке содержания и методики формирования природоохранных знаний: научности и фундаментальности, взаимосвязи глобального, национального и краеведческого раскрытия природоохранных проблем, индивидуализации учебно-воспитательного процесса, межпредметности природоохранных знаний, непрерывности энвйронментального образования, аксиологический, гуманистический, деятельностный и краеведческий принципы.

Обосновано содержание природоохранных знаний школьных курсов физической географии, раскрыто психолого-дидактические и методические особенности процесса формирования природоохранных знаний учащихся основной школы на основе компетентностного подхода. Предлагается дополнить содержание школьных курсов физической географии изучением правил устойчивого поведения в окружающей среде и морских природоохранных территорий.

Разработана и по результатам экспериментального исследования проверена методическая модель формирования природоохранных знаний учащихся в физико-географических курсах в основной школе, состоящая из целевого, содержательного, процессуального и результативного компонентов. Она предусматривает учет идеологии устойчивого развития и ведущих дидактических принципов обучения, выделение когнитивной и поведенческой составляющих в процессуальном компоненте.

Алгоритм формирования когнитивной составляющей процессуального компонента предусматривает поэтапную организацию учебно-познавательной деятельности учащихся с выделением мотивационного, интеллектуально-формирующего, деятельностного и рефлексивно-преобразующего этапов.

Рассчитанные по эмпирическим данным показатели математической обработки результатов исследования подтвердили рост уровней успешности и стабильности усвоения природоохранных знаний учениками, поскольку участники

экспериментальных групп имеют большее среднее арифметическое знаний, высокий коэффициент степени сформированности и усвоения природоохранных знаний и меньший коэффициент вариации.

Полученные результаты могут быть использованы в школьной практике обучения географии и подготовке будущих учителей в высших учебных заведениях, в частности, через внедрение разработанного курса «Географические аспекты охраны природы».

Ключевые слова: природоохранные знания, энвайронментальное образование, физическая география, методика обучения географии, образование для устойчивого развития, методическая модель, компетентностный подход.

Yaprynets T. S. Formation of environmental knowledge of secondary school students in teaching physical geography. – Manuscript.

Thesis for a candidate's degree in Pedagogics in specialty 13.00.02 - Institute of Education NAPS of Ukraine. – Kyiv, 2016.

The thesis is a theoretical and experimental study of the problem of forming of environmental knowledge of secondary school students in teaching physical geography. The work analyses the state of the problem in the theory and practice of teaching geography and proves the feasibility of using the term “environmental education”. The thesis substantiates the content and structure of environmental knowledge in Physical Geography school courses, reveals the psychological, didactic and methodological features of the formation process of environmental knowledge of secondary school pupils on the basis of competence approach and ideology of sustainable development. It is proposed to supplement the content of Physical Geography school courses with the study of the rules of sustainable behavior in the environment and protected sea areas.

The author developed methodical model of environmental knowledge of students in the physical geographic courses in the secondary school, which consists of targeted, semantic, procedural and efficient components.

The indicators of mathematical processing results of the study calculated by empirical data confirmed the increasing levels of performance and stability of assimilation of the environmental knowledge by students.

The results can be used in school practice of Geography teaching and in the education of future teachers in higher educational establishments, particularly through the introduction of the developed course “Geographical aspects of nature protection”.

Key words: environmental knowledge, environmental education, physical geography, methodology of teaching geography, education for sustainable development, methodical model, competence approach.